

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В КРИЗОВІ ПЕРІОДИ СУСПІЛЬСТВА

Досліджено питання впливу психологічних чинників кризи суспільства на професійну ідентичність особистості. Комплексно застосовано методи дослідження особистісних якостей, кар'єрні орієнтації, що відображають можливі оптимальні варіанти побудови кар'єри, мотивацію як наслідок досвіду, схильності до певного професійного середовища з метою визначення їх впливу на професійну ідентичність в умовах кризи суспільства. Під час факторного аналізу отриманих результатів визначено, що працівники, які покладаються на зміст діяльності, здатні ліпше протистояти кризам суспільства.

Ключові слова: професійна ідентичність, криза суспільства, професійна мотивація, професійна діяльність, професійна реалізація.

Постановка проблеми. Наукові представники психології присвятили вивченню професійної ідентичності особистості чимало досліджень. Зацікавленість цим явищем пов'язана з актуальністю проблематики професіонального становлення особистості та розумінням того, що ця наукова категорія є одним із чинників самореалізації особистості через професійну активність. Активне впровадження здобутків психології в різні сфери життєдіяльності соціуму, зростання попиту на її послуги та збільшення значущості прогнозу щодо професійної успішності сприяють підвищенню зосередженості дослідників до процесу професійної ідентичності на різних етапах освоєння професії.

Актуальність дослідження зумовлена ще й практичною значущістю питання в контексті необхідності удосконалення практики управління розвитком персоналу, а також потребою поглибленого вивчення психологічних особливостей формування структурних компонентів професійної ідентичності професіоналів.

Стан дослідження. Наукові дослідження, які присвячені питанню професійної ідентичності особистості (Г. Абрамова, І. Андрійчук, М. Бадалова, Г. Балл, О. Бондаренко, Т. Віложаніна, Ж. Вірна, Т. Данилова, Х. Дмитерко-Карабин, Л. Долинська, Ю. Долінська, І. Дубровіна, Н. Завініченко, І. Зязюн, Б. Іваненко, Н. Коломінський, Н. Литовченко, С. Максименко, І. Мартинюк, О. Міненко, Л. Мова, В. Панок, Н. Пов'якель, Н. Пророк, А. Самойлова, О. Саннікова, В. Семиченко, Л. Терлецька, І. Тимошук, Л. Уманець, Н. Чепелева, Ю. Шапошникова,

Ю. Швалб, Н. Шевченко, Т. Яценко й інші), вказують на важливість наукового підходу, що орієнтований на особистісне зростання, розглядають професійний потенціал особистості, акцентують на мотиваційній готовності до професійної діяльності, на особливостях розвитку професійної спрямованості, позитивної Я-концепції, професійної свідомості, мислення, рефлексії та загалом професійно важливих якостей.

Аналізували теоретико-емпіричні підходи такі автори, як: А. Адлер, М. Берзонскі, Г. Брейкуелл, А. Ватерман, Е. Гоффман, Р. Дженкінс, У. Дойс, Е. Еріксон, Д. Кемпбелл, Дж. Марсія, Дж. Мід, А. Мінделл, С. Московічі, Г. Теджфел, Дж. Тернер, Р. Фогельсон, З. Фрейд, Ю. Хабермас, М. Шеріф, Б. Шефер, Б. Шледер, М. Яромовіч й ін. Різномічне дослідження ідентичності та її кризи зроблене у працях учених країн СНД: В. Агєєва, Н. Антонової, Т. Буякас, О. Винславської, П. Гнатенка, О. Донченко, О. Єрмолаєвої, М. Заковоротної, В. Зливкова, Н. Іванової, О. Ічанської, Л. Клочек, Д. Колесова, І. Кона, К. Коростеліної, Г. Ложкіна, В. Малахова, В. Москаленко, Ю. Овчиннікової, В. Павленко, Н. Пилат, Л. Путілової, О. Солдатової, Т. Стефаненко, Т. Титаренко, Е. Чорного, Л. Шнейдер, Т. Яблонської, В. Ядова засвідчує важливість продовження досліджень щодо професійної ідентичності постійно та систематично через складність і важливість цього питання.

Заразом для сучасного етапу розвитку українського суспільства характерним є трансформація соціокультурної та професійної сфер. Це суттєво впливає на кожного представника української нації, а особливо у сфері професійної самореалізації та ідентифікації з працею. Зміни суспільства мають ознаки кризи у багатьох сферах, зокрема в професійній.

Зміни відбуваються не лише в масштабі України, а й у глобальному вимірі. Як ніколи, важливою та найбільш характерною ознакою змін є вимога конкурентоздатності спеціалістів у швидкоплинному світі. Однак не всі особистості адекватно здатні оцінити кризи та відповідно адаптуватися, змінюватися до нових вимог й умов. Багато в чому це забезпечується якістю професійної підготовки, високим рівнем розвитку професійно важливих якостей, що є неможливим без успішного перебігу процесу професійної ідентифікації.

Мета статті: дослідити психологічні аспекти становлення професійної ідентичності особистості в кризові періоди суспільства: трансформування та адаптування в змінних соціальних умовах шляхом емпіричного дослідження.

Виклад основних положень. У цьому дослідженні щодо формування вибірки використано наступні підходи:

– вибіркового методу, який скорочує і час, і витрати праці й дає змогу отримувати інформацію як повне обстеження. Його сутність полягає в тому, щоб обрати способом попереднього нескладного дослідження певну категорію осіб, які відображають популяцію;

– реальні групи. Це може призвести до змішування незалежної змінної та індивідуальних відмінностей, у зв'язку з чим вимагає квазі-експериментального плану дослідження. Заразом це є елементом природного типу експерименту, що дає змогу наблизитись до умов, які є характерними для повсякденної діяльності [5, с. 29–30].

В емпіричному дослідженні брало участь 79 працівників соціальної сфери за віком від 22 до 26 років. Сфера зайнятості вибірки перебуває у сфері надання освітніх послуг, освіти школярів, комунікації та надання допомоги і різним, і малозахищеним верствам населення.

Отож вибірка дослідження є достатньою за кількістю, що є підставою для проведення математичних обчислень отриманих емпіричних даних. Заразом звуження вікового критерію суттєво впливає на можливість розповсюдження отриманих результатів на всю генеральну сукупність. Однак ситуація дослідження свідчить про доцільність проведення дослідження, оскільки вибірка є найперспективнішою частиною працездатного населення, а дослідження може дати вагомий та корисні результати для цієї частини суспільства.

У разі вибору методик дослідження враховано такі особливості, як необхідність обліку саме професійних індивідуально-типологічних якостей, що впливають на успішність у професії, мотиваційного відношення до отримання професійного досвіду, вимог і потреб особистості до професійного середовища та уявлення про кризи, які переживає українське суспільство. Внаслідок цього для проведення емпіричного дослідження обрано такі методики та методи:

1. Першою є методика Е. Шейна «Якір кар'єри», що в американській науці ще називають «Кар'єрні орієнтації». Методика має 41 питання й визначає домінуючий тип кар'єрного якоря. Особливістю інтерпретації результатів є вірогідність отримання декількох домінуючих кар'єрних орієнтацій, що створює можливість для вироблення ширших рекомендацій. Методика може зорієнтувати людину щодо оптимальної побудови кар'єри. Кар'єрні орієнтації відображають можливі оптимальні варіанти побудови кар'єри.

2. Наступною є «Методика діагностики професійної мотивації» (В. Осьодло) досліджує мотивацію як наслідок досвіду (шкали: оцінка результатів праці, професійні домагання, інтернальність у сфері професійних досягнень, професійні інтереси і цінності, життєві цілі,

загальна активність). Опитувальник містить 90 тверджень і структурно охоплює сім шкал.

3. Методика Голланда, модернізована А. А. Сукамягі та М. С. Янцуром й інформує про схильності до певного професійного середовища (реалістичний, інтелектуальний, соціальний, артистичний, підприємницький, конвенціональний) [1].

4. MBTI, що є соціонічною методикою та розроблена на основі уявлень про типологію людей. В основу тесту покладена типологія особистостей К. Юнга, на переконання якого, всі схильності, симпатії й антипатії людини кореняться в розбіжності базисних способів отримання (сприйняття), розуміння (переробки) і використання інформації різними людьми.

Методика дає змогу виявити в кожного чотири основні переваги; варіанти їх поєднань складають 16 різних типів особистості і кожній людині відповідає один із них.

MBTI вигідно відрізняється від багатьох психологічних тестів тим, що в його основі є теоретична база та має низку інших «плюсів», серед яких такі: є цілісною системою; містить практичний досвід, що дає змогу робити описи; зручний у роботі; технологічний; зрозумілий і професіоналу, і тим, хто цікавиться; забезпечує розуміння особистості стосовно широкого кола завдань.

Тип особистості виявляється на підставі отримання показників суми балів. Унаслідок отримуємо чотирилітерне позначення, наприклад: ESTJ, INFP. Ці шкали дають змогу оцінити індивідуальну враженість чотирьох основних аспектів (функцій) взаємодії шкал методики: на чому зосереджує увагу, зовні або всередину себе: екстраверсія–інтроверсія (E-I); яку інформацію сприймає найлегше: сенсорика (відчуття) – інтуїція (S-N); яким чином керується: мислення–почуття (T-F); який стиль життя до вподоби: судження–сприйняття (J-P).

О. Удалова [2] та інші [3; 4] розробили доволі повний методологічний інструментарій для інтерпретації отриманих результатів тесту.

5. Далі використано анкету, що призначена для визначення уявлення та ставлення до кризи в суспільстві за її ознаками. Анкета сформована за результатами теоретичного аналізу та відображає здебільшого уявлення про ознаки кризового суспільства. Отож досліджуванам пропонується визначити за інтервальною шкалою в межах від 1 до 10 балів певну ознаку кризи, що є в українському суспільстві.

Окрім указаних методів і методик до емпіричного дослідження включено окремі додаткові змінні, що можуть надати інформацію та розширити можливості та розуміння предмета дослідження. Цими змінними є стаття, що є найбільш розширеною категорією для дифе-

ренціації представників суспільства. Ця категорія є популярною у наукових дослідженнях. Іншою змінною є бажання кар'єрного зростання, що розуміється у дослідженні як показник бажання реалізуватися у професії. Це, хоча й не безпосередньо, але може свідчити про переживання особистістю кризи в професії або успішній реалізації.

Попередній аналіз отриманих результатів указує, що факторний аналіз визначив типи особистостей, що на основі власних індивідуально-психологічних особливостей та уявлень про професійну діяльність певною мірою ставляться до ознак кризового суспільства.

Далі вказано зміст факторів, їх інтерпретацію і назву, яка ґрунтується на власному розумінні отриманого результату:

Фактор № 1 (понад 18% дисперсії) сформований через вплив таких шкал:

- за методикою визначення факторів, що визначають задоволеність працею: соцпакет (0,85), атмосфера у колективі (0,768), безпека (0,725), умови праці (0,689), імідж компанії (0,677), рівень доходу (0,665), зміст праці (0,64), можливість професійного та кар'єрного зросту (0,604), стосунки з керівництвом (0,536);

- за методикою Е. Шейна: стабільність місця проживання (0,812), виклик (0,664), стабільність роботи (0,62), підприємництво (0,616), професійна компетентність (0,584) та інтеграція стилів життя (0,501);

- за методикою Голланда: підприємницький (0,686), соціальний (0,665), реалістичний (0,55), артистичний (-0,531);

- за методикою MBTI: J – вирішальний тип (0,651), P – сприймаючий тип (-0,593), S – сенсорний тип (0,516);

- за анкетною щодо задоволеності навчанням: задоволеність процесом навчання (0,641), задоволеність вільним часом (0,585), задоволеність перспективою професії (0,543);

- за анкетною за ознаками суспільної кризи: фінансова (0,641), відсутність рівноваги (0,648), демографічна (0,643), моральна (0,61), криза довіри (0,614), соціальна (0,594), економічна (0,526), політична (0,516).

Указані шкали, поєднуючись, можуть характеризувати особистість, яка є рішучою, конкретною та активною. Очевидно, що така людина намагається отримати максимум від своєї професійної діяльності. Однак аналіз поєднання кар'єрних якорів із ознаками суспільної кризи такої особистості може свідчити про те, що переважання потреби в стабільності спричиняє велику стурбованість щодо переживання суспільством кризи. Тому, такий тип професійної ідентифікації може відображати особистість, яка внаслідок надмірної орієнтації на резуль-

тативну складову професії стає надто стурбованою щодо негараздів у різних сферах суспільства.

Фактор № 2 (13,69%) є більш орієнтованим на суспільну кризу, оскільки такий тип особистості насамперед формується ознаками суспільної кризи, а саме: криза влади (0,864), криза мотивації (0,857), соціальна (0,844), економічна (0,862), політична (0,802), криза нації (0,792), криза довіри (0,788), відсутність рівноваги (0,729), криза перспектив (0,725), професіоналізму (0,719), демографічна (0,674), фінансова (0,635), моральна (0,633), екологічна (0,568). В разі цього фактор формують низькі показники щодо задоволеності перспективою професії, яку здобували під час навчання (-0,572), життєві цілі (-0,567), а також соцпакет (-0,541), умови праці (-0,511), бажання кар'єрного зросту (-0,502) та рівень доходу (-0,505). Такий тип професійного самоусвідомлення (ідентичності) може свідчити про те, що ця особистість не є орієнтованою на професію, а переймається суспільними проблемами.

Фактор № 3 (10,68%) характеризується високою інтуїцією (0,94), життєвими цілями (0,699), небажанням мати стабільну роботу (-0,682), чутливістю до стосунків F (0,583), P (0,632) та екстравертованістю (0,536), не орієнтовані на сенсорну інформацію (-0,614), не особливо стурбовані визначеністю та ухваленням рішень J (-0,672). Такий тип особистості задоволений під час навчання навчальним закладом (0,674), вільним часом (0,62), процесом навчання (0,569), перспективою професії (0,574) та кваліфікації (0,562). Вони стурбовані можливістю професійного та кар'єрного зросту (0,63), що здатні оцінювати результати своєї праці. Також характерним є артистичний тип професійного середовища, який не бажає працювати у конвенціональному типі. Жодної з ознак криз суспільства цей фактор не відображає, що свідчить про не стурбованість стосовно них.

За фактором № 4 (8,4%) зазначено, що цьому типу найхарактернішими є гармонійність і чутливість F (0,755) й низькі показники щодо логічності T (-0,743), які є екстравертами E (0,581), а доказом є I (-0,538), що здатні шукати причини у професійних досягненнях у собі за рахунок інтернальності (0,598) та професійних інтересів, цінностей й це, доволі ймовірно, викликає бажання кар'єрного зростання (0,595), але бажують стабільності роботи (0,504). Найбільш придатним для них є артистичний тип професійного середовища, а непридатним конвенціональний та підприємницький. Такому типу особистості не властиво бути стурбованим про будь-яку кризу суспільства.

Фактор № 5 (7,56%) є активним і цілеспрямованим, що орієнтований на управління (менеджмент 0,688) і адекватну оцінку результа-

тів праці (0,731). Окрім цього, такий тип професійної ідентичності пов'язаний з автономією (0,685), професійними інтересами та цінностями (0,663), підприємництвом (0,608) та підприємницьким, конвенціональним типами середовища (0,528), логікою Т (0,584) та нездатністю до співчуття F (-0,575) й праці в інтелектуальному середовищі. Вони також не сконцентровані на проблемах і кризах, які переживає суспільство через те, що намагаються логічно та наполегливо, активно та всебічно не бути залежним від умов.

Фактор № 6 (6,8%) стурбований політичною кризою суспільства (0,534), який намагається бути професійно компетентним (0,717), підприємливим (0,615), автономним (0,608), що слугує певним цілям (0,601). Така професійна ідентичність сформована під впливом навчання, в разі якого особа була задоволена перспективою професії (0,569), вільним часом (0,558). Для них не є важливим рівень доходу (-0,578) й імідж компанії (-0,557). Така сукупність характеристик свідчить про незалежність цього типу, що не може подолати залежність лише від політичних негараздів.

Фактор № 7 (6,1%) характеризується тим, що найбільше схильний розуміти життя, ніж контролювати його Р (0,709), цінує можливість інтегрувати різні сторони життя в одне цілісне й несуперечливе (0,633). Він екстравертований (Е -0,6 та І -0,603), не схильний адекватно оцінювати результати праці (-0,567), професійні інтереси та цінності (-0,601), з низьким рівнем інтернальності щодо професійних досягнень (-0,605), який не полюбляє визначеність J (-0,695), але бажає працювати в інтелектуальному професійному середовищі.

Фактор № 8 (5,5%) вважає, що в суспільстві найбільшими кризами є відсутність перспектив (0,6), мотивації (0,51), професіоналізму (0,504), які не важають, що присутня фінансова криза (-0,512). Ці особи можуть оцінювати та формувати професійні домагання (0,749), умови праці (0,548), але не зважають на стосунки з керівниками (-0,58), незадоволені навчальним закладом, в якому навчалися (-0,542), та процесом навчання (-0,528).

Фактор № 9 (5,1%) стурбований питаннями безпеки (0,693), орієнтується на менеджмент (0,638) і прагне кар'єрного зростання (0,53). Заразом не є орієнтованим на імідж компанії (-0,619) та на зміст праці у професійній діяльності (-0,562). Він, як і багато інших, не бачить криз у суспільстві. Такий тип професійної ідентичності можна назвати орієнтованим на зростання без ризиків та заглиблення у професійну сферу.

Висновки. Отож внаслідок проведеного дослідження, метою якого було визначити особливості формування професійної іден-

тичності працівників в умовах кризи суспільства, вдалося встановити наступне:

1. Результати дослідження щодо уявлень про наявність ознак кризи в суспільстві засвідчили, що найбільше представлена у фінансовій та економічній сферах кризи щодо влади. Загалом аналіз даних засвідчує наявність високих та вищих за середній рівнів у показниках щодо уявлень про кризу суспільства. Отже, досліджувані вважають становище українського суспільства таким, що має суттєві ознаки кризи.

2. Кореляційний аналіз дав змогу встановити те, що особи, які зайняті власною професійною компетентністю схильні оцінювати політичні процеси та намагаються їх відслідковувати; особи з автономною кар'єрною орієнтацією бажають перебувати у більш моральному суспільстві; люди з більшою орієнтацією, які бажають стабільності, жити спокійно та передбачливо; характерним є бажання уникнути низького професіоналізму в колег; працівники з якорем «Менеджмент» орієнтовані на перспективи та владу, що стимулює їх до зусиль з подолання перешкод для досягнення результатів у перспективах, які вони бачать; що більше особистість покладається на себе, то більше здатна формувати професійні мотиви, які пов'язує з життєвими цілями, а професійна ідентичність, через розвиток професійних інтересів і цінностей може виявитися запорукою протидії впливам кризового суспільства. Крім цього, встановлено, що фінансова залежність знижується за наявності цілей у професійній діяльності, а періодична оцінка досягнень здобутків із відповідними й адекватними висновками веде до меншої стурбованості від динамічності суспільних процесів. Підприємницький запал створює підстави для протидії кризі влади, а здатність розуміти життя, імпровізувати, відсутність поспіху є основою для адекватного сприйняття політичного життя суспільства. Отож особистість, яка орієнтована на «пошук» проблем і криз у суспільстві знайде їх. Такі особи менше придатні до адекватних дій на вирішення наявних проблем через надмірну зосередженість на всіх проблемах.

3. Результати факторного аналізу засвідчили та підтвердили результати кореляційного, а саме про те, що найбільше стурбованими працівниками стосовно кризи суспільства є ті, які намагалися реалізувати себе в професії та сформували великі сподівання на зворотній результат. Очікування від професійної діяльності ґрунтувалися на тому, що це мало відобразитися в певних пільгах і матеріальних здобутках. Заразом професійна ідентичність працівників, які роблять спроби реалізуватися у професії через зміст праці, розширення професійної мотивації, пошук найсприятливішого для індивідуально-

типологічних якостей особистості способів професійної реалізації здатні ліпше протистояти кризам суспільства.

1. Шморгун Л. Г. Менеджмент організацій: навч. посібник / Л. Г. Шморгун. – К., 2010. – 452 с.
2. Удалова Е. А. Соционика в работе с персоналом или что показывает МВТИ / Е. А. Удалова. – М., 2007. – 154 с.
3. Аугустинавичюте А. Соционика: Психотипы. Тесты / А. Аугустинавичюте; сост. Л. Филиппов. – М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ»; СПб.: Terra Fantastica, 1998. – 127 с.
4. Креггер О. Типы людей. 16 типов личности, определяющих, как мы живем, работаем и любим / О. Креггер, Дж. М. Тьюсон. – М.: Персей; Вече; АСТ, 2005.
5. Єндальцев Є. А. Вибір професії. Соціальні, економічні та педагогічні фактори / Є. А. Єндальцев. – К.: Вища школа, 2012. – 149 с.
6. Жизненный путь и профессиональная карьера специалиста / под ред. В. Ю. Иконникова, В. И. Подшивалкиной. – Кишинев: «ИПФ «Центральная типография», 2007. – 192 с.
7. Никандров В. В. Экспериментальная психология: учеб. пособие / В. В. Никандров. – СПб.: Изд-во «Речь», 2003. – 480 с.
8. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 196 с.

Колосович А. С. Психологические аспекты формирования профессиональной идентичности личности в кризисные периоды общества

Освещаются вопросы влияния психологических факторов кризиса общества на профессиональную идентичность личности. Комплексно применяются методы исследования личностных качеств, карьерные ориентации, отражающие возможные оптимальные варианты построения карьеры, мотивации как результат опыта, склонности к определенной профессиональной среде с целью определения их влияния на профессиональную идентичность в условиях кризиса общества. Вследствие факторного анализа полученных результатов констатируется, что работники, полагающиеся на содержание деятельности, способны лучше противостоять кризисам общества.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, кризис общества, профессиональная мотивация, профессиональная деятельность, профессиональная реализация.

Kolosovych O.S. Psychological aspects of personal professional identity formation in times of social crisis

The paper examines the impact of psychological factors of social crisis on the professional identity of personality. The article deals with the importance of the phenomena that is associated with the topicality of the issues of personality professional formation and understanding that this scientific category is one of the

factors of personal self-realization through professional activity. The author also signifies practical significance in the issue in the context of the need for improvement practice of staff management development and the need for profound studying psychological features of formation of structural components of professionals' professional identity.

The author applies in complex methods of personal qualities research, career orientations, reflecting the best possible variants of career modeling, motivation as a result of experience, predisposition to certain professional environment to determine their impact on professional identity in social crisis conditions. Based on the research results high availability and a higher than average level in the indicators of the understanding of social crisis is defined. Factor analysis of the obtained results determines that workers who rely on the content of their activity better withstand the crisis of society, and the most concerned regarding the crisis of society workers are those, who have tried to realize themselves in the profession and formed great expectations on the result, which had to be reflected in certain material benefits and achievements. The more the person relies on himself, the more he is capable of forming professional motives that are connected with life purposes, and professional identity through the development of professional interests and values may be the key to counteracting the effects of the crisis society.

Key words: professional identity crisis of society, professional motivation professional work, professional implementation.

Стаття надійшла 23 травня 2017 р.

УДК 159.922

Т. В. Прокопюк

СТРЕС У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОНЦІВ: ДО ТЕОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянуто теорію дослідження професійного стресу працівників екстремальних професій, розкрито сучасні підходи до прогнозування можливих наслідків діяльності людини за умов впливу стрес-чинників підвищеної інтенсивності.

Досліджено наукові підходи до вивчення проблеми стресу в контексті пошуку способів зниження рівня професійного стресу в працівників Національної поліції України. Проаналізовано фізіологічні, психологічні та поведінкові категорії виміру причин і ефектів професійного стресу.

Ключові слова: професійний стрес, психологічний стрес (еустрес, дистрес), працівники в правоохоронній системі, стресогенність професійної діяльності.